

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКОЙ

Р.Ф. ПУСТОВИЙТ, д.е.н., профессор,
Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ,
м. Черкаси, Україна,
rfpustovyt@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ФАКТОРІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У пропонованій статті теоретично обґрунтовується та досліджується шляхом ретроспективного та трансформаційного аналізу формування інституційних чинників соціально-економічної ефективності, визначаються та пояснюються незадовільні фактори цього процесу та формулюються напрямки щодо комплексного вирішення досліджуваних проблем. Наголошується, що започаткування ефективних ринків має на меті запровадження відповідних інституційних чинників та окреслюються основні правила господарської і соціальної поведінки та інструменти їхнього контролю. За умови економічної політики, що сприяє захисту і специфікації прав власності та функціонуванню неупередженої судової системи, що супроводжує цей процес, у країні спостерігаємо соціально-економічну ефективність та мінімізацію рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів.

Ключові слова: соціально-економічна ефективність, інституційні чинники ефективного розвитку, інститути рентоорієнтованої поведінки, специфікація прав власності.

В предлагаемой статье теоретически обосновывается и исследуется на основе ретроспективного и трансформационного анализа формирование институциональных факторов социально-экономической эффективности, определяются и объясняются неудовлетворительные факторы этого процесса, формулируются ориентиры комплексного решения обозначенных проблем. Отмечается, что инициирование эффективных рынков имеет первостепенной целью внедрение соответствующих институциональных факторов и, вместе с тем, формализуются основные правила хозяйственного и социального поведения, а так же инструменты их контроля. В условиях экономической политики, которая способствует защите и спецификации прав собственности, функционированию беспристрастной судебной системы, что сопровождается этот процесс, в стране создаются условия для социально-экономической эффективности и минимизации рентоориентированного поведения экономических субъектов.

Ключевые слова: институциональная экономика, социально-экономическая эффективность, институциональные факторы эффективного развития, институты рентоориентированного поведения, спецификация прав собственности.

R.F. Pustoviyt
The study of institutional factors of socio-economic efficiency

In most scientific approaches in modern economic theory and economic development, which is correlated with socio-economic efficiency, determined as a function of the performance of the national economy. That is, if the economy is referred to as "effective", its national economy should have high performance and vice versa. Hence, there is a reasonable question: how to involve factors that contribute to the socio-economic efficiency, to fully (optimally) utilize that resource potential, which a given economic system has.

We emphasize that a priori effective socio-economic policy can not be universal for any state due to the fact that it should be possible to correspond to the socio-economic genesis of the country, its culture, the mentality of its citizens.

Among countries with transitive economy and developing countries, the prevailing point of view, until recently, was the one according to which the socio-economic impact of the reforms is only possible under the conditions of government economic policy, which adheres to such a conventional algorithm: the privatization of state property, trade liberalization, deregulation of capital markets, the failure of industrial policy. The effect of the application of these transformations was quite negative. This example highlights the undeniable fact that an effective, constantly growing economy requires not only the creation of technological conditions for its performance potential, but also: clearly specified property rights stimulating its growth, the political system which provides the legal basis of economic performance and the judicial system able to adequately

© Р.Ф. Пустовийт, 2014

monitor the implementation of contracts between businesses.

Thus, the establishment of efficient markets requires not only economic factors, but also institutional and political, and that the latter determines the basic rules of economic behavior and the tools of its control. If the country does not have an economic policy that promotes the protection and specification of property rights and the judicial system that accompanies this process impartially, then such a state is doomed to socio-economic inefficiency and rent-seeking behavior of economic agents.

No doubt that the implementation of these tasks in order to create an effective model of the market, the state must develop an effective system of state regulation, impartial and efficient mechanisms of formation and functioning of market structures. That is, adequate incentives for economic agents, based on an effective system of property rights should be created.

The effectiveness of the socio-economic system is primarily determined by the following factors:

- The extent to which decision-makers will take the full costs and benefits associated with their economic activity, with the result that, given the system of property rights, leads to higher productivity.

- The degree of specification and schemes of property rights that reduce (or grow) the cost of the transactional process.

- Features on the best use of state assets and minimization of transaction costs of rent-seeking costs.

Overall, the proposed factors point to the causes that trigger conditions compatible with the socio-economic efficiency. Institutional explanation follows from the analysis indicated the cumulative effects of information and transaction costs and opportunistic and rent-seeking behavior in implementing control over the assets.

Keywords: *socio-economic efficiency, institutional factors of effective development, institutions of rent-seeking behavior, specification of property rights*

Інститути – це система стимулів, яка надає уявлення про розуміння природи людської господарської та соціальної поведінки. При цьому певні інститути заохочують соціально-економічну ефективність у досліджуваній економічній системі, а деякі – мотивують до неефективної і непродуктивної господарської і суспільної діяльності. Тому надзвичайно важливим є усвідомлення того, що соціально-економічна ефективність залежить не стільки від ресурсів, якими володіє економіка країни або господарський суб'єкт, стільки від тих правил, за якими економічний суб'єкт може

використовувати ресурси, що має у своєму розпорядженні. У свою чергу, інститути (правила), які мінімізують непродуктивні трансакційні витрати одночасно сприяють економічній ефективності, у той же час – правила, які заважають розвитку зазначеного, не лише не сприяють підвищенню ефективності, але й призводять до її зниження, переважно на користь рентоорієнтованих груп чи інших індивідів.

Хоча проблематика інституційного аналізу соціально-економічної ефективності є визнаною в українській економічній науці (зокрема, їй присвячені праці вітчизняних науковців: В.М. Геєця [1], А.А. Гриценка [2], В.В. Дементьєва [3], В.Г. Бодрова [4], Вишневського В.П. [5], Гайдай Т.В. [6]), втім питання комплексного інституційного аналізу трансформаційних чинників соціально-економічної ефективності, принаймні це стосується культурних та соціальних чинників траєкторії вітчизняного інституційного розвитку, системно, поки що не досліджувалося. При цьому наголосимо, що основою для вирішення зазначених проблем послугують наукові доробки, крім згаданих українських вчених, також науковців з близького і далекого зарубіжжя: Р. Коуза [7], Д. Норта [8], О. Вільмсона [9], А.В. Бузгалина [10], Р.М. Нурсєва [11], П.С. Лемешенка [12].

Метою пропонованої статті є теоретичне обґрунтування, ретроспективний та трансформаційний аналіз формування інституційних чинників соціально-економічної ефективності, визначення і пояснення негативних факторів цього процесу та розробка рекомендацій щодо комплексного вирішення досліджуваних проблем.

У більшості наукових підходів в сучасній економічній теорії економічний розвиток, який корелюється із соціально-економічною ефективністю, визначається як функція продуктивності народного господарства. Тобто, якщо економіка країни підпадає під категорію «ефективної», то її народне господарство має бути продуктивним і навпаки [13, с. 1]. Звідси виникає цілком слушне запитання: як задіяти чинники, підвищення соціально-економічної ефективності, тобто у повній мірі (оптимально) задіяти той ресурсний потенціал, який має дана економічна система у своєму розпорядженні.

У свою чергу, вибір ефективної моделі економіки передбачає відповідні критерії, основними з яких є: постійне та збалансоване зростання ВВП, забезпечення якомога меншого рівня безробіття та прийнятної у даний пе-

ріод інфляції, стабільне зростання реальних доходів та рівня добробуту домогосподарств, доступність для пересічних громадян основних суспільних благ тощо. Зазначене повинно мати довгострокову перспективу та постійно відтворюватися у зростаючих масштабах.

При цьому зростання ВВП не може здійснюватися за рахунок нарощування державного боргу. Також неприпустимим є: надмірна диференціація та несправедливий розподіл доходів, коли переважна частина національного багатства використовується вузьким прошарком рентоорієнтованих представників корумпованої владної еліти; економія коштів на екологічну безпеку, відсутність рівних можливостей домогосподарств щодо отримання послуг освіти, охорони здоров'я, духовних (культурних) потреб та інших сфер формування людського капіталу.

Підкреслимо, що апріорі ефективна соціально-економічна політика не може бути універсальною для будь-якої держави з огляду на те, що вона повинна максимально відповідати соціально-економічному генезису країни, культурі, менталітету її громадян.

Що стосується країн з транзитивною економікою і країн, які розвиваються, то преважуючою, до недавніх пір, була точка зору, згідно з якою соціально-економічний ефект реформ можливий лише за таким загальноприйнятним алгоритмом: приватизація, лібералізація зовнішньої торгівлі, дерегулювання ринків капіталів, відмова від промислової політики. Ефект від застосування зазначених трансформацій виявився досить негативним: у 26 країнах Східної Європи та колишніх радянських республіках падіння ВВП у 1990-ті рр. сягало у середньому 30% [14, с. 2].

Так, наприклад, вітчизняна приватизація, від якої очікували реструктуризації підприємств та підвищення ефективності, призвела до катастрофічного спаду виробництва, що пояснюється, перш за все, насильницькими і форсованими методами здійснення змін форм власності у край монополізованій економіці. Подібна приватизація не призвела до створення масового прошарку ефективних власників в Україні, оскільки методи її здійснення практично виключали таку можливість [15, с. 5]. До цього додамо проблеми, які мали місце під час здійснення приватизації на ринку праці, у соціальній політиці, відсутність зовнішніх інвесторів та неналежне функціонування фондового ринку.

Даний приклад підкреслює той беззапе-

речний факт, що для ефективної, стабільно зростаючої економіки, необхідна не лише продуктивність, але й: чітко визначені права власності, що стимулюють її зростання; політична система, що забезпечує правову базу функціонування економіки; судова система, здатна у достатній мірі контролювати виконання угод між господарюючими суб'єктами [13, с. 2]. До цього додамо також наявність «третьох осіб», які здійснюють контроль за виконанням угод та реалізація економічної діяльності, що підпадає під визначення «прозорої» на усіх ринках і забезпечує однакові умови для всіх учасників ринкових відносин без будь-яких привілеїв для «обраних».

Тобто започаткування ефективних ринків має на меті не лише економічні чинники, але й політичні, і саме останні окреслюють основні правила господарської поведінки та інструментарій її контролю. Якщо в країні відсутня економічна політика, що сприяє захисту і специфікації прав власності та судова система, яка неупереджено супроводжує цей процес, то така держава приречена на соціально-економічну неефективність і рентоорієнтовану поведінку економічних суб'єктів.

Таким чином раціональна господарська політика, як на макро-, так і на мікрорівні, що зорієнтована на соціально-економічну ефективність є похідною від інституційних і, у значній мірі, культурних параметрів економічної системи країни.

За своїм змістом судження щодо існування розбіжностей в економічних інтересах є фундаментальною причиною опрацювання різноманітних моделей економічної ефективності, які ґрунтуються на тому, що саме інститути заохочують фірми до інновацій та пошуку ефективних господарських рішень.

Згідно теореми Коуза, суспільства (країни) обирають ті економічні інститути, які є економічно і соціально ефективними. Принагідно нагадаємо, що поняття інституційної ефективності є більш значущим, ніж Парето-ефективність або принцип максимізації користності. Тобто, якщо суспільства обирають інститути у доцільний спосіб, або інакше – в країні функціонують найоптимальніші, то це є основною причиною економічного зростання. Саме інститути є першоджерелом економічних трансформацій, а не об'єктивні потреби суспільства [16, с. 12]. Як приклад, абсолютно відмінні соціально-економічні системи, які функціонують в Північній та Південній Кореї, ґрунтуються на тому, що на однаковий культурно-

історичних базис було «накладено» («вмонтовано») різний «інституційний каркас».

Що стосується безпосередньо культури, то вона розглядається як ключовий чинник цінностей, переваг та переконань у досліджуваному суспільстві, які мають визначальну роль для започаткування ефективної або неефективної економічної діяльності. Адже саме культура визначає тип та набір інститутів, які в змозі координувати господарську діяльність та генерувати різноманітні «набори» уявлень щодо економічної поведінки [17, с. 914]. Підтвердженням цього є висновок фундатора інституціоналізму Т. Веблена, який вважав, що інститути за своєю природою являють собою звичні способи реагування на стимули, які створюються обставинами, що змінюється. Тобто, по суті, це поширений спосіб мислення щодо відносин між суспільством та особистістю, а також життєдіяльності суспільства, яка може бути охарактеризована як розповсюдженні уявлення про спосіб існування у суспільстві [18, с. 201, 202].

Разом з тим, ні в жодному разі, у контексті вищезазначеного, не можна залишити поза увагою питання щодо ролі держави в створенні умов для ефективного економічного розвитку країни. Адже поряд з «провалами ринків» маємо настільки ж численні приклади «провалів держави», коли саме держане втручання негативно впливає на ефективність розвитку економічних процесів внаслідок рентоорієнтованої поведінки і незадовільної роботи владного бюрократичного апарату та функціонування «непрозорих» ринків із інформаційною асиметрією. Додамо, що ефективність ринкової економічної системи також значною мірою залежить від можливостей держави щодо створення інституційних умов ухвалення контрактів, які передбачають наявність у фірм та домогосподарств формально визначеної сукупності прав, що гарантує самостійність в процесі прийняття рішень та існування обов'язків, які забезпечують стабільність економічної взаємодії.

З іншого боку, саме економічна свобода є джерелом невизначеності та ризику, адже забезпечення ефективності ринків передбачає, перш за все, інноваційність у виробництві товарів та наданні послуг, використанні ресурсів, технологій, підприємницьких рішень, обладнання, що, як відомо, є стохастичним і непрогнозованим процесом. Зазначене впливає на виникнення таких чинників в економіці, як: нестійкість та ризик.

Що стосується безпосередньо України, то в умовах трансформаційних і кризових явищ у вітчизняній економіці посилюється прагнення фірм і домогосподарств до перегляду попередніх контрактів та ухвалення неформальних угод. З урахуванням існуючої в Україні культури контрактів, практика порушення попередньо обумовлених обов'язків в умовах зміни зовнішніх чинників (особливо це стосується непередбачуваної і агресивної політики держави щодо бізнесу), стає превалюючою нормою поведінки вітчизняних суб'єктів господарювання.

Таким чином, опортуністична поведінка під час ухвалення і виконання контрактів, що безпосередньо впливає на ефективність соціально-економічного розвитку, є наслідком провалів інституційного регулювання з боку держави та ефекту блокування, який властивий ситуації, де спостерігаємо залежність від попередньої траєкторії розвитку [19, с. 53]. Адже обмеження, які маємо нині, і які є успадкованими з минулого разом із законами, правилами, нормами, традиціями, що заважають подальшому ефективному соціально-економічному розвитку, містять у собі уявлення «ринкових гравців» та бюрократичних суб'єктів стосовно успішного функціонування у нових трансформаційних і посттрансформаційних умовах. При цьому певна кількість економічних агентів, в першу чергу «владна бюрократія від минулого», за будь-якої ціни прагне зберегти старі правила. Звідси – залежність від попередньої траєкторії розвитку визначається як «культурна спадщина, отримана у придане» [13, с. 6], або іншими словами: світоглядна функція інститутів, успадкована з минулого.

У передтрансформаційний період, за часів адміністративно-командної економіки, для суб'єктів господарської діяльності типовим було повсюдне прагнення до кількісного зростання виробництва без врахування витрат і якості. Така економічна діяльність нехтувала міркуваннями економічної ефективності в процесі розподілу капіталовкладень та формуванні структури виробництва, був присутній постійний і невгамовний «інвестиційний голод» з одночасними величезними наднормативними запасами у підприємств сировини, матеріалів, обладнання.

Планування, що було зорієнтоване на штучне прискорення економіки та виконання нереальних показників, а не на всебічне підвищення соціально-економічної ефективності, жорстка директивна система цін, що не відпо-

відала дійсним витратам виробництва та споживацьким властивостям продукції і була заснована на зрівнялівку в оплаті праці – все це створювало поживне середовище для безгосподарності, марнотратства, розбазарювання природних, матеріальних, фінансових, трудових ресурсів, тотального дефіциту і прихованої інфляції [20, с. 13]. В кінцевому підрахунку товарообмін, що базувався на зіставленні суспільно-необхідних витрат виробництва в умовах вільного вибору продавців і покупців поступається місцем ієрархічній системі розподілу в залежності від соціальної (владної) ваги окремих учасників господарського процесу.

Звідси не викликає здивування існуючий стан в українській економіці, коли успадковані інститути спрямовані на збереження привілейованого становища владної еліти, яка виникла на підґрунті попередньої економічно-політичної системи і що зорієнтована, в першу чергу, на збереження розподільчих позицій в рамках «статус-кво». За таких умов необхідність підвищення інституційної ефективності країни вимагає дослідження її культури, історії та інституційного розвитку.

Як засвідчує трансформаційний досвід пострадянських країн, вихід вищезазначеної інституційної пастки є досить складним з причин надзвичайно поширеної практики порушення контрактів та пануючих стереотипів господарської поведінки, які визначаємо як опортуністичні.

Звідси державній владі необхідно вжити заходів, які спрямовані, підкреслимо, проти самих же владних інституцій, як таких, що орієнтуються на отримання ренти та опортунізм. Варто визнати, що в Україні маємо неефективну і рентоорієнтовану структуру бюрократичного управління, що спирається на інституційні традиції корупційних інтересів та перерозподілу бюджетних коштів з огляду на власні корисливі інтереси. Саме монополізація влади дозволяє чиновницькому апарату отримувати неофіційні вигоди як наслідок номенклатурних привілей, які набувають форми тіньових доходів. Звідси, коли перерозподільні відносини починають превалювати над виробничими (до речі, так само як спекулятивний капітал над реальним сектором економіки) спостерігаємо у досліджуваній економіці відсутність стимулів у фірм для ефективного легального виробництва.

Показовим сигналом є зниження рейтингу України згідно Індексу сприйняття корупції Transparency International за 2013 рік (до 144

місця серед 177 держав, 25 балів зі ста можливих) [21], яке експерти пов'язують, в першу чергу, з корумпованим протекціонізмом та злиттям політичних і бізнес-інтересів. Також аналітики акцентують увагу на надмірній монополізації економіки, коли олігархічні клани активно перерозподіляють між собою бізнес-ресурси та «втісняють» з ринків «прозорість» і «здорову» конкуренцію. До цього додамо неможливість довгострокового планування бізнесу та розмивання прав власності на активи. Останнє зумовлює такі історичні, соціальні та культурні особливості, як: «непрозорість» та заплутаність структури власності, надмірні трансакційні витрати, що пов'язані з перерозподілом прав володіння активами. Все це в кінцевому підсумку перешкоджає оптимальному розподілу ресурсів та стійкому інвестиційному процесу.

Зазначене призводить до того, що статус легальності [22, с. 32] стає розмитими і це призводить до надмірних ризиків та трансакційних витрат підприємців у господарській діяльності. До проблем із специфікацією прав власності також додамо відсутність однакових та незмінних правил бізнесової поведінки для усіх без винятку учасників економічних відносин, рейдерські атаки на бізнес з боку корупційних представників влади і силових структур, корупційні процедури отримання дозволів і ліцензій, існуючі схеми «відкатів» під час розподілу бюджетних коштів, корупційний контроль над загальнодержавними і регіональними фінансовими потоками.

У сенсі зазначеної проблематики щодо ефективності функціонування вітчизняної економіки також заслуговує на увагу Рейтинг інвестиційних сигналів в Україні, що опрацьований експертами інвестиційної компанії ICOM Capital та комунікаційної групи PRT (табл. 1).

Підкреслимо, що в клептократичних державах інвестиційні проекти, які ухвалюються владними державними або регіональними бюрократичними рішеннями, зорієнтовані переважно на отримання відповідними чиновниками рентоорієнтованих доходів.

Також показовим з огляду на вищезазначене є той факт, що індекс інвестиційної привабливості України, який розраховується Європейською бізнес-асоціацією в четвертому кварталі 2013 р., впав до найнижчого рівня за всю історію його вимірювання – 1,8 балів з п'яти [24]. При цьому експерти наголосили, що надходження іноземних інвестицій у 2013 р. зменшилося більш ніж у 2 рази, а у вересні-

жовтні був зафіксований їхній відтік у сумі 140 млн. дол. Дане явище експерти пояснюють тим, що негативні інвестиційні очікування пов'язані з непадписанням Угоди про асоціацію з ЄС, яка б дозволила започаткувати у се-

редньостроковій і довгостроковій перспективах рівні і «прозорі» «правила гри для бізнесу» та протидіяти корупційним чинникам, які гальмують ефективний економічний розвиток України.

Таблиця 1

Рейтинг негативних інвестиційних сигналів в Україні (1 квартал 2013 р.) [23]

Місце у рейтингу	Негативні інвестиційні сигнали
1.	Відхід з ринку України американської AES, австралійської Erste Group, фінської FIM Ukraine (січень-березень 2013 р.).
2.	Скорочення обсягу прямих інвестицій в економіку України країн ЄС в 2012 р. в 1,5 рази – Державний служба статистики України, 18.03.2013 р.
3.	Заява Посла США в Україні Джона Теффта: американським компаніям складно працювати в Україні через рейдерські атаки і несправедливі суди, 19.03.2013 р.
4.	Скандал з LNG-терминалом – Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, грудень 2012 р. – січень 2013 р.
5.	Відмова Adam Smith Conferences проводити черговий Український інвестиційний саміт у Лондоні, 05.03.2013 р.
6.	Падіння чистої інвестиційної позиції України за 2012 р. на 24,2% – Національний банк України, 29.03.2013 р.
7.	161 місце України в рейтингу економічної свободи Heritage Foundation, що є останнім серед 43 країн Європи, 10.01.2013 р.
8.	Звіт Ernst & Young: Україна стала менш привабливою для інвестицій у відновлювану енергетику, 30.07.2013 р.
9.	Заява президента ЄБРР: інвестиційний клімат в Україні істотно погіршився, 05.02.2013 р.

Зазначений «провал держави» вимагає визначення тих видів державного втручання в економіку, з огляду на інституційний підхід, які є соціально-економічно ефективними і дозволяють сфокусувати увагу уряду на досягненні мети сталого економічного зростання.

У цьому плані необхідно визначити ті «інститути прискорення», тобто ті складові інституційної системи країни (регіону), які формують концентрацію системних сил ефективного розвитку. За твердженням Л. Бальцеровича [25, с. 62] найголовнішим з поміж усіх інституційних чинників ефективності соціально-економічного розвитку є такі:

- структура прав власності, яка залежить від того, чи допускає законодавство країни приватне підприємництво, а також від масштабів регулятивних та податкових обмежень економічної свободи;

- рівень захисту прав власності, тобто, чи захищає державна влада права власності, чи, навпаки, перешкоджає повній її специфікації;

- рівень конкуренції між виробниками, яка залежить від структури та рівня захисту прав власності та масштабів протекціонізму;

- фіскальна позиція держави в економіці, яка визначається як відношення бюджетних витрат і, в кінцевому рахунку, податків, а також фіскального дефіциту до ВВП.

Для того, щоб відповіді на поставлені інституційні питання у сенсі економічної ефективності були коректними, необхідно окреслити умови, при виконанні яких є найкращою та чи інша державна соціально-економічна політика. Ці умови можуть визначатися рівнем добробуту домогосподарств, якістю інститутів та обраною моделлю соціально-економічного розвитку. При цьому наголошуємо на відповідності зазначених чинників концепції соціально-стійкої економіки, яку характеризуємо таким чином – це економіка, в якій присутня соціальна стабільність відтворення на підґрунті зростання ефективності і соціальної відповідальності фірм і домогосподарств за результата-

ми економічного розвитку [26, с. 463].

В цілому для визначення напрямку досягнення вищезазначеного, з урахуванням транзитивної специфіки України доцільно вирізнити такі чотири стадії соціально-економічного розвитку [14, с. 12]: 1) початкову модернізацію; 2) ініціації експортно-орієнтованого зростання; 3) стимулювання прискореного розвитку; 4) розвинутого ринку.

На початковій стадії модернізації (підвищення економічної ефективності) ключовим завданням є переоснащення внутрішнього виробництва шляхом придбання нових технологій і обладнання. Водночас, ефективна економічна політика повинна заохочувати імпорту інвестиційних товарів з одночасним обмеженням ввезення кінцевої промислової продукції.

Стадія ініціації експортно-орієнтованого зростання першочергово визначає вихід фірм-експортерів на зовнішні ринки, що вимагає заохочення експорту шляхом селективних і неселективних інструментів промислової політики, а саме: індикативне планування, державні інноваційні програми та програми технологічного оновлення, пільгове кредитування реального сектору економіки, зниження реального валютного курсу за рахунок накопичених золото-валютних резервів, а також поступова децентралізація економіки.

Третя стадія ефективного економічного розвитку характеризується зменшенням прямого державного втручання в економіку, використанням неселективних інструментів державної промислової політики, зниженням експортно-імпортних бар'єрів, підтримкою малого та середнього бізнесу та дерегулюванням ринку капіталу з одночасним створенням сприятливого інвестиційного клімату.

Стадія розвитку ринку відзначається «принципом контрциклічності», коли держава посилює свій вплив на економіку на стадії спаду та послаблює – в період сприятливої кон'юнктури.

Як засвідчує досвід трансформаційних країн 1980-90 рр., жодній державі не вдалося досягнути високої якості інститутів на початковому етапі реформування економіки. Але за будь-яких умов політика соціально-економічної ефективності повинна ґрунтуватися на системі інститутів, що забезпечують розробку ефективних стратегій в процесі взаємодії держави, бізнесу і суспільства. Кінцевою метою зазначеної політики є сприяння виходу економіки та суспільства на більш високу траєкторію розвитку і підтримання цього руху в пода-

льшому. Для цього є достатнім виведення економіки країни із сфери тяжіння низькоефективних рівноваг, в першу чергу інституційних пасток рентоорієнтованої поведінки, після чого дана система продовжить рух під впливом конкурентних ринкових чинників.

Звідси особливу увагу необхідно приділити розвитку відповідних інститутів, які передбачають своєчасні зміни цілей та засобів стимулювання, а також забезпечення координації зусиль держави і приватного сектору. При цьому жодна з країн, яка досягла успішних результатів у розбудові ефективної економіки і суспільства не зуміла обійтися без тієї чи іншої державної концепції довгострокового соціально-економічного розвитку, що опирається на теорію інституційного аналізу. Водночас центральним завданням повинно стати визначення способів протидії рентоорієнтованим чинникам, що суттєво знижують ефективність економіки. Зрозуміло, що низький рівень професіоналізму корумпованої та клептократичної владної бюрократії є одним з визначальних факторів загроз і ризиків в процесі транзитивного реформування.

При цьому об'єктивність пропонованого аналізу потребує такого зауваження. Популярне пояснення того, що у конкретній країні не відзначаємо ефективних соціально-економічних трансформацій полягає у наступному: начебто, неефективна економіка є лише наслідком корумпованої бюрократії. Але такий надскладний порядок, як економічна система суспільства, включає у собі таку значну кількість взаємопов'язаних складових, що унеможливує подібний висновок: для того, щоб «економічна машина» працювала ефективно, потрібно замінити тільки одну деталь. Проблеми можуть виникати в різних частинах цієї машини і інколи вони посилюються настільки, що призводять до її повної або майже повної зупинки [27, с. 76].

У досить загальному вигляді функціональне рівняння економічної ефективності (стабільного зростання) має вигляд [28, с. 288]:

$$g_y \leq a^1 g_k' \quad (1)$$

де: k' – капітал, що включає його запас в економіці в цілому: фізичний, людський, інтелектуальний;

a^1 – показник, що відповідає частині доходу, яка має можливість трансформуватися у капітал, за умови повної трансформації інвестицій у знання на інновації.

З вищезазначеного рівняння, з огляду на залишковий член рівняння, формулюється такий висновок: зростання ефективності, яке забезпечується інвестиціями в інтелектуальний капітал, кардинально впливає на вагомі соціальні зовнішні ефекти. Але не менший внесок також мають й інвестиції у фізичний і людський капітал, на які припадає 30-50% зростання доходу на душу населення [28, с. 289]. Водночас справжнім джерелом соціально-економічного зростання є підвищення ефективності саме внаслідок інновацій, які, у свою чергу, обумовлюють збільшення фізичного капіталу. Автономний внесок фізичного капіталу у сьогочасну економічну ефективність насправді є досить проблематичним.

Даний умовивід підтверджує такий висновок академіка НАН України В.М. Гейця, який вважає, що підґрунтям ефективності соціально-економічної системи є «людина як інноватор, що має схильність до креативних дій, а з іншого боку – соціальна держава, яка забезпечує життя людини від проявів вільного ринку, спрямовуючи свої зусилля на посилення здатності до креативності більшості членів суспільства та забезпечуючи їх соціальну безпеку» [29, с. 769]. Без сумніву, що для реалізації зазначених завдань з метою формування ефективної моделі ринку держава зобов'язана розробляти ефективну систему державного регулювання, неупереджені та дієві механізми формування і функціонування ринкових структур [30, с. 67]. Тобто, повинні бути створені адекватні стимули для економічних агентів, які ґрунтуються на ефективній системі прав власності [31, с. 349]. При цьому, як висновок, ефективність (структурну межу виробничих можливостей) соціально-економічної системи першочергово визначають такі чинники:

– Ступінь, в якій особи, що ухвалюють рішення, беруть на себе всю повноту витрат та вигод, пов'язаних з їхньою діяльністю, що у підсумку, з урахуванням системи прав власності, призводить до зростання продуктивності.

– Ступінь специфікації та схеми прав власності, за яких знижується (або зростають) витрати трансакційного процесу.

– Можливості держави щодо найкращого використання активів та мінімізації рентоорієнтованих трансакційних витрат.

Загалом пропоновані чинники вказують на причини, коли в державах існують (або відсутні) фактори, що є сумісними з соціально-економічною ефективністю, але пояснення з цього приводу впливає з сукупних ефектів

інформаційних і трансакційних витрат – з одного боку та з боротьби з приводу розподілу багатства – з іншого.

Література

1. Геєць В.М. Гриценко А.А. Політекономічні й інституційні засади справедливості та усталеності соціально-економічного розвитку // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2(13). – С. 41-46.
2. Гриценко А.А. Методологический потенциал и новые возможности институциональной политической экономии // 2012. – № 1. – С. 65-75.
3. Институциональные проблемы эффективного государства / Под ред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева. – Донецк: ДонНТУ, 2011. – 372 с.
4. Бодров В.Г. Политическая экономия институциональных изменений и социализация хозяйственного развития // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – Вип. 2 [13]. – С. 18–23.
5. Дементьев В.В., Вишневикий В.П. Институциональные эволюционные препятствия для инноваций в бывших советских республиках: политэкономическая точка зрения // Вопросы политической экономии. – 2013. – № 4. – С. 133-156.
6. Гайдай Т.В. Дослідні програми інституційної економічної теорії як об'єкт методологічної рефлексії // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2 (13). – С. 36–40.
7. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.;
8. Норт Д. Институты, институциональное изменение и функционирование экономики. / Д. Норт; [пер. с англ. А.Н. Нестеренко]. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 527 с.
9. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів/ О. Вільямсон. – К.: „АртЕК”, 2001. – 472 с.
10. Бузгалин А.В., Колганов А.И., Московский А.И. Марксизм и институционализм: сравнительное исследование // Вестник Московского университета, Сер. 6, Экономика. – 2012. – № 5. – С. 3-18.
11. Нуреев Р. М. На пути к созданию новой макроэкономики: вклад институционализма // Журнал институциональных исследований – 2013. – Т. 5, № 1. – С. 6-20.

12. Лемещенко П.С. Экономический кризис как институциональная форма и степень отрицания капитала // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2010. – Выпуск 31-2. – С. 117-130.
13. Норт Д. Фундамент новой институциональной экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.developmentinstitute.org
14. Полтерович В., Попов В. Макроэкономическая политика: теория и практика // Вопросы экономики. – 2006. – № 7. – С. 4-23.
15. Виноградов В. Трансформация государственной собственности в России на грани столетий // Экономическая история. – 2006. – № 4. – С. 4-6.
16. Acemoglu S., Johnsons., Robinson J. Institutions as Fundamental Cause of Long-Run Growth // NBER Working Paper Series. – 2004. – May. – P. 1-164.
17. Griif A. Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflecaton on Collectivist and Individualist Societies // Journal of Political Economy. – 1994. – № 102. – P. 912-950.
18. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
19. Тертышный С. Бюрократия и коррупция как теория проявления институциональных ловушек в экономике России // Теория советской экономики. – 2012. – № 1(41). – С.51-55.
20. Корнаи Я. Дефицит. – М.: Наука, 1990. – 608 с.
21. Transparency International: коррумпированные олигархические кланы убивают в Украине честный бизнес [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zn.ua/economics/transparency-international>.
22. Скаржинская Е.М., Чекмарев В.В. Качественный и количественный анализ нечеткой спецификации прав собственности // Теория экономики. – 2011. – № 4. – С. 27-41.
23. Рейтинг інвестиційних сигналів з України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://galinfo.com.ua/news/130498.html>.
24. Тотальна корупція вбиває чесний бізнес в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://rss.novostimira.com/n_5626406.html.
25. Загадки экономического роста: Движущие силы и кризисы – сравнительный анализ // Научные редакторы Л. Бальцеревич и А. Жоньца. – М.: Мысль, 2012. – 512 с.
26. Курс экономической теории // Под ред. А.П. Сидоровича. – М.: Издательство ДиС, 2001. – 471 с.
27. Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени. – М.: Издательство Института Гайдара, 2011. – 424 с.
28. Кларк Г. Прощай, нищета! Краткая экономическая история мира. – М.: Издательство Института Гайдара, 2012. – 544 с.
29. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. – К.: НАН України; Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2009. – 864 с.
30. Ринok реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / [Точилін В.О., Осташко Т.О., Пустовойт О.В. та ін.]; за ред. доктора економічних наук, проф. В.О. Точиліна; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2009. – 640 с.
31. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты // Пер. с англ. – М.: Дело, 2001. – 408 с.

Статья поступила в редакцию 29.01.2014